

PRINCIPIILE APLICĂRII MIJLOACELOR TEHNICE ÎN ACTIVITATEA DE URMĂRIRE PENALĂ

Adrian BADIA,

doctorand, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova, lector, USEM

SUMMARY

The author analyses the general principles that regulate the application of technical means in the activity of criminal investigation, suggests introducing in the criminal procession law some mandatory norms requiring the application of technical means in the criminal investigation process.

Keywords: principles of applying technical means in the activity of criminal investigation, procession regulation of the application of technical-criminalistic means

REZUMAT

În lucrare sînt analizate principiile generale ale reglementării procesuale a aplicării mijloacelor tehnice în activitatea de urmărire penală. Autorul înaintează propunerea de a introduce în legea procesual penală unele norme obligatorii de aplicare a mijloacelor tehnice în acțiunile de urmărire penală.

Cuvinte-cheie: principii de aplicare a mijloacelor tehnice în procesul penal, reglementarea procesuală a aplicării mijloacelor tehnico-criminalistice

Introducere. Aplicarea mijloacelor tehnice în procedura penală presupune neapărat necesitatea respectării unor principii și reguli fundamentale, astfel încît folosirea lor să nu dăuneze vieții și sănătății omului. Cunoscutul savant-criminalist A.A. Levi, vorbind despre astfel de principii, menționează, pe drept, că mijloacele tehnico-științifice „trebuie să se bazeze pe diverse fenomene profund studiate de ramurile fizicii, chimiei, biologiei etc. Este inadmisibil obținerea cu ajutorul lor a informației incomplete sau denaturării ei în procesul de fixare, păstrare, transmitere, examinare și reproducere. Aplicarea acestor mijloace și metode în niciun caz nu poate umili onoarea și demnitatea cetățenilor; ea trebuie să fie inofensivă pentru viața și sănătatea oamenilor și să se manifeste ca garant al respectării drepturilor participanților la proces” [8, p. 16-17].

Rezultate și discuții. Despre temeinicia științifică, inofensivitatea, caracterul etic și economic ca principii de admisibilitate a mijloacelor tehnico-științifice de mult timp și insistent vorbesc și alți cercetători-criminaliști (R. Belkin, M. Saltevski, N. Selivanov, V. Colodrovski ș.a. [5, p. 223; 10 p. 13; 13, p. 125; 1, p. 78]). Totodată, într-un șir de cazuri, în calitate de astfel de principiu se menționează, de rînd cu altele, și „legalitatea”. Indicarea acestui principiu general și prioritar al procesului penal în contextul dat este, în opinia noastră, discutabil. Pe de o parte, nu încapе îndoială că principul în cauză trebuie respectat. Orice

instrument tehnic sau metodic, cu toată eficacitatea lui, nu poate fi folosit, dacă el contravine normelor de drept. Pe de altă parte, trebuie însă observat că aplicarea mijloacelor tehnico-criminalistice în procesul penal este orientată tocmai pentru a asigura legalitatea. Deci, principiul în cauză nu poate fi privit alături și de rînd cu altele, întrucît doar sistemul celor din urmă asigură această legalitate – scopul suprem al procesului penal, iar tehnica criminalistică se manifestă ca mijloc de atingere a acestui scop.

Legat de principiile admisibilității metodelor și mijloacelor tehnico-criminalistice în procesul penal, prezintă interes și experiența Republicii Kazahstan, care, în art. 126 al CPP [15], stipulează că organele de urmărire penală, experții și specialiștii, în cadrul realizării sarcinilor procesuale, sînt în drept să aplice mijloace tehnico-științifice. Aplicarea lor se va considera admisibilă dacă acestea: 1) sînt expres prevăzute de lege sau nu contravin normelor și principiilor ei; 2) sînt validate științific; 3) asigură eficacitatea activităților în cauza instrumentată; 4) sînt inofensive.

Observăm că în legislația procesuală a acestei țări s-au realizat propunerile majorității criminaliștilor și procesualiștilor de a fixa în lege condițiile admisibilității folosirii mijloacelor tehnice, deschizînd astfel posibilități de a asigura, pe de o parte, elaborarea și adaptarea cu scop bine determinat a mijloacelor criminalistice, cu luarea în calcul a cerințelor procesuale, fixate

în lege, iar pe de altă parte – înlăturarea piedicilor în implementarea largă a inovațiilor tehnice și progresive în practica judiciară.

Cu toate acestea, acceptînd în fond raționamentele indicate mai sus, trebuie subliniat faptul că aspectele admisibilității aplicării mijloacelor tehnice urmează a fi suplimentate și cu criteriul etic. Utilizarea a astfel de mijloace atît în cadrul procesării probelor la general, cît și în activitatea de preluare a mostrelor de comparație pentru examinările de expertiză, trebuie să corespundă și normelor morale, care nu pot fi cuprinse de criteriul inofensivității aplicării mijloacelor respective. Un șir de metode, procedee și mijloace folosite pot fi inofensive pentru viața și sănătatea omului, rămînînd însă, totodată, neconforme moralității și normelor etice, aducînd astfel atingere drepturilor și libertăților ocrotite de Constituția Republicii Moldova.

Pornind de la cele menționate, considerăm posibil a indica în CPP al R. Moldova, într-un articol dedicat utilizării mijloacelor tehnice în activitatea de urmărire penală cu un alineat care să stipuleze expres: *Aplicarea metodelor și mijloacelor tehnice se admite dacă acestea sînt validate științific, nu înjosec onoarea și demnitatea omului, sînt inofensive pentru mediu, viața și sănătatea lui.*

Criteriul temeiniciei științifice în cazul dat se manifestă în exactitatea și autenticitatea rezultatelor aplicării mijlocului tehnic. În opinia savantului N. Selivanov, „mijloacele fondate

științific trebuie să ofere imagine corectă despre obiectele din realitatea înconjurătoare ce urmează a fi fixate și examinate” [11, p. 125]. Este unanim acceptat faptul că indicul de bază al validării științifice a metodelor și mijloacelor tehnice este corespunderea lor stării contemporane a științei și tehnicii, posibilitatea prezicerii științifice a rezultatelor aplicării lor [6, p. 93-94].

Este la fel important a observa că actualele teze științifice cuprind multe momente discutabile, ipoteze polemice neverificate, de aceea aplicarea unor tehnici sprijinite pe astfel de date științifice litigioase poate conduce la diverse erori – lucru inadmisibil în sfera justiției. Dincolo de aceasta, utilizarea oricărui mijloc tehnic se realizează în cadrul unor metodici și, în funcție de situația în care se preconizează aplicarea lor, urmează a se elabora și anumiți algoritmi situaționali care de asemenea trebuie să aibă suport științific. În fine, folosirea metodelor și mijloacelor tehnico-criminalistice este orientată spre atingerea unui rezultat concret, iar posibilitatea prognozării științifice a acestuia ne va ajuta să organizăm activitatea respectivă.

În baza celor expuse, putem evidenția următoarele semne ale temeiniciei științifice a metodelor și mijloacelor tehnice:

- corespunderea lor nivelului contemporan de cunoștințe unanim acceptate;
- posibilitatea creării algoritmului situațional al aplicării mijlocului sau metodei respective;
- fezabilitatea prognozării științifice a rezultatelor aplicării metodelor și mijloacelor tehnice.

Cît privește aspectul etic al activității de descoperire și cercetare a infracțiunilor, el a fost și rămîne în permanență actual. Nu încapе îndoială că legiuitorul, reglementînd activitatea subiecților investigații infracțiunilor, s-a condus inclusiv și de principiile morale: respectul față de onoarea, demnitatea și inviolabilitatea persoanei, apărarea drepturilor și libertăților omului și cetățeanului, secretul corespondenței, convorbirilor, comunicațiilor etc. Are dreptate cercetătorul T.N. Moskalikova care consideră că, „vorbînd despre normele procesuale penale noi, de regulă, apelăm la noțiuni precum: drepturi și obligațiuni, legi-

tim – nelegitim, legal – ilegal, pe cînd normele morale de care ne conducem în cadrul investigațiilor sînt legate, în principal, cu alte categorii de factură etică, precum: bine și rău, just – injust, cinste – onoare, conștiință – datorie” [9, p. 15]. În fond, respectarea eticii în activitatea de aplicare a metodelor și mijloacelor tehnice pentru descoperirea și cercetarea infracțiunilor se sprijină mai cu seamă pe închipuirile fiecărui subiect al acestor activități despre onoare și demnitate, respect față de persoană, morală, etică.

În opinia noastră, criteriul eticii în acest context cuprinde corespunderea metodelor și mijloacelor tehnice scopului, procesului și rezultatelor aplicării lor.

Legat de aceasta, apare întrebarea: cine și în ce ordine va stabili corespunderea metodelor și mijloacelor tehnicii criminalistice principiilor admisibilității? Pentru soluționarea unei astfel de sarcini, savantul-criminalist rus N. Selivanov, în anul 1979, recomanda de creat o comisie specială interdepartamentală privind elaborarea și implementarea tehnicii criminalistice în practica luptei cu criminalitatea [12, p. 22]. Dezvoltînd ideea lui N. Selivanov, cercetătorul moldovean V. Colodrovschi propunea de format, în cadrul Consiliului Științific Consultativ pe lîngă Curtea Supremă de Justiție a Republicii Moldova, o secție de experți care va avea funcția de a promova politica tehnico-științifică în activitatea de combatere a criminalității, va coordona activitatea organelor de ocrotire a normelor de drept în acest sens. În obligațiunile acestei secții tehnice de experți se pot include și problemele privind admisibilitatea utilizării unor sau altor mijloace și metode tehnico-criminalistice în procedura penală. Secția în cauză va putea să decidă la modul concret ce mijloace, procedee, tehnologii pot fi admise în procedura penală, în ce scopuri și în ce limite, precum și valoarea juridică a rezultatelor aplicării lor [1, p. 79].

Această propunere o credem valabilă și pentru ziua de astăzi, de aceea trebuie să fie susținută, întrucît secția în cauză ar putea să determine operativ care mijloace și metode, la concret, corespund principiilor admisibilității în procesul penal, oferînd posibilitatea de a normaliza și procesul implemen-

tării celor mai noi mijloace și metode ale tehnicii criminalistice în activitatea practică a organelor de drept. Deciziile unui consiliu specializat cu privire la admisibilitatea anumitor metode și mijloace ar putea fi publicate în actele bazate pe lege (recomandări, instrucțiuni), ca unul dintre cele mai dinamice sisteme de reglementare normativ-juridică. La fel și cu procedura de alegere și aplicare a tehnicii criminalistice, care poate fi expusă în indicațiile metodice departamentale, ca să nu devină obiect de reglementare legislativă.

La ora actuală, posibilitățile mijloacelor tehnice contemporane permit a simplifica și a perfecționa însăși ordinea procesuală a aplicării lor. Astfel, mijloacele moderne de audio-videoînregistrare permit a reproduce informația în paralel cu înscrierea ei, procesul videoînregistrării poate fi urmărit pe ecranul televizorului, iar în condiții de teren – pe display-ul videocamerei ce funcționează cu cristal lichid. Dincolo de aceasta, videoînregistrările oferă posibilitatea fixării caracteristicilor temporale, duratei înregistrării, timpului în regim real, ne permit să folosim reproducerea fragmentară sau accelerată, ceea ce poate reduce și din timpul efectuării acțiunii procesuale.

În legătură cu aceasta, în literatura de specialitate se înaintează propuneri întemeiate de a renunța la dublarea deplină a informației fixate cu ajutorul mijloacelor audio-video în procesul-verbal al acțiunii de urmărire penală, reducînd partea descriptivă a acestuia pînă la expunerea sumativă a datelor faprice mai importante. Plus la aceasta, reproducerea (parțială sau totală) a materialelor audio-videoînregistrării la finele acțiunii procesuale să se facă doar la cererea cuiva din participanții ei [14, p. 15].

Rămîne deocamdată problematică chestiunea ce ține de reglementarea aplicării obligatorii a metodelor și mijloacelor tehnico-criminalistice. Această întrebare a fost deja obiect de discuții ale savanților-criminaliști (G. Gramovici, A. Levi, E. Utkin, A. Exarhopulo ș.a.). Esența opiniilor exprimate de ei se reduce la faptul că decizia utilizării obligatorii a mijloacelor tehnicii criminalistice trebuie să emane din imposibilitatea de a asigura prin altă modalitate înregistrarea datelor faprice în materialele dosarului penal,

adică din necesitatea practică iminentă de a recurge la o astfel de modalitate. O altă cauză care, în opinia noastră, determină necesitatea reglementării imperative a unor mijloace tehnice este sporirea nivelului criminalității și a parametrilor ei negativi, majorarea cazurilor opunerii rezistenței din partea lumii interlope procesului de investigare a infracțiunilor. Relativa diminuare în legislația procesual-penală a posibilităților mijloacelor și metodelor tehnico-criminalistice conduce inevitabil la o atitudine formală față de acestea și din partea subiecților aplicării lor. Rezultatele studiului nostru a 350 de procese-verbale din dosarele penale soluționate denotă că chiar și cele mai răspândite și accesibile ofițerilor de urmărire penală mijloace de fotografiere au fost aplicate doar în 189 cazuri (54%), mijloacele de audio-videoînregistrare – în 21 cazuri (6%).

Acești indici, atât de ne semnificativi, ai utilizării mijloacelor tehnice de fixare tehnică a locului faptei se explică, în opinia noastră, nu numai prin insuficiența dotării tehnice a organelor de drept, la care au făcut referire și alți cercetători autohtoni ai acestei probleme [2, p. 6], ci și din cauza imperfecțiunii reglementării juridice a practicii respective. Până la urmă, legea nu numai că stabilește ordinea aplicării mijloacelor și metodelor tehnice, dar formează și ideologia, psihologia atitudinii față de acestea și de posibilitățile lor în sistemul general al procedurii judiciare penale, atât a ofițerilor de urmărire penală, procurorilor, judecătorilor, avocaților etc., cât și a societății în ansamblu. Este dificil, dacă nu imposibil, să ne așteptăm la succese în soluționarea acestei probleme fără ca societatea, inclusiv legiuitorul, să ofere sprijin în acest sens organelor ocrotirii normelor de drept.

Analiza lapidară a normelor CPP al R. Moldova demonstrează că articolele ce reglementează aplicarea mijloacelor tehnice fac referire la metode și procedee cu ajutorul cărora pot fi create mijloace de probă (fotografierea, filmarea, audio-videoînregistrarea etc.) sau la rezultatele aplicării tehnicilor respective (schițele, fotografiile, peliculele, casetele audio și video etc., indicate în art. 260 CPP). O astfel de abordare, destul de clară și justificată, ne permite să conchidem că norme

obligatorii urmează a fi formulate doar în privința mijloacelor tehnicii criminalistice, rezultatele utilizării cărora poartă caracter probator. Deci, diverse mijloace de căutare și de examinare preliminară a urmelor la fața locului, alte tehnici speciale de investigații nu necesită nemijlocit reglementare, întrucât rezultatele folosirii lor nu obțin importanță probantă, cu toate că în anumite situații aplicarea acestora poate fi recunoscută de rigoare.

Concluzii și propuneri. Având în vedere cele menționate, considerăm necesar a reglementa aplicarea obligatorie a mijloacelor și metodelor tehnice, pe lângă cazurile prevăzute de articolele CPP (art. 110, 110¹, 116, 132⁶-132¹¹, 134¹-134⁴), și în situațiile în care nu este posibil a utiliza materialele de probă în starea lor inițială. Avem în vedere acele obiecte ale lumii materiale care, din cauza diverselor caracteristici neobișnuite ale acestora (dimensiuni mari, masă excesivă, ușor alterabile etc.), nu pot fi administrate la dosar, sau în cazul în care ele pot fi percepute de către participanții la procesul penal doar când se aplică mijloace tehnico-criminalistice (de exemplu, microurme, microobiecte, microcantități de substanțe).

În această ordine de idei, luând în considerare tematica studiului nostru, legată de cercetarea la fața locului, și recomandările pertinente ale cercetătorului moldovean C. Pisarenco [4, p. 150] cu privire la valorificarea micro-obiectelor în cadrul investigării locului infracțiunii, propunem a modifica art. 118 alin. (3) și (4) al CPP al R. Moldova în următoarea redacție:

(3) „Organul de urmărire penală cercetează **toate obiectele de la locul faptei**, iar în caz de necesitate, **atrage specialiști pentru depistarea și ridicarea urmelor și a microobiectelor infracțiunii**, permite accesul la ele în măsura în care nu se încalcă drepturile omului. În anumite cazuri, persoana care efectuează urmărirea penală, dacă este necesar, execută diferite măsurări, fotografii, **videoînregistrări**, întocmește desene, schițe, face mulaje și tipare de pe urme de sine stătător sau cu ajutorul specialistului în materia respectivă. Locul cercetării poate fi înconjurat de colaboratorii organelor de menținere a ordinii publice”.

(4) „Obiectele descoperite în tim-

pul cercetării la fața locului se examinează la locul efectuării acestei acțiuni și rezultatele examinării se consemnează în procesul-verbal al acțiunii respective. Dacă pentru examinarea obiectelor și documentelor se cere un timp mai îndelungat, precum și în alte cazuri, persoana care efectuează urmărirea penală le poate ridica pentru a le examina la sediul organului de urmărire penală. **Dacă obiectele ce pot constitui corpuri delictive nu pot fi ridicate, ele vor fi obligatoriu fotografiate sau fixate prin alte mijloace tehnice. Obiectele și documentele ridicate se împachetează, se sigilează, pachetul se semnează. Despre aceste activități se face mențiune în procesul-verbal”.**

Aici însă trebuie de notat că problema aplicării obligatorii a mijloacelor tehnice în cadrul acțiunilor procesuale este mult mai largă. Dincolo de situațiile expuse mai sus și legat de albia studiului nostru, credem necesar a reglementa obligatoriu fotografierea și amprentarea cadavrelor cu identitate necunoscută, efectuate în cadrul cercetării la fața locului (art. 120 CPP RM); fotografierea materialelor de probă în privința cărora s-a adoptat decizia de a le nimici sau a le transmite posesorului.

Literatura de specialitate [17, p. 103] semnaleză necesitatea videoînregistrării și altor activități privind urmărirea penală: a declarațiilor persoanelor aflate pe moarte și recunoscute victime sau martori unici ai infracțiunii, la efectuarea acțiunilor de urmărire penală cu participarea persoanelor cu defecte ale văzului. În cazul dat este vorba despre asigurarea familiarizării acestui grup de persoane cu conținutul declarațiilor depuse de ei și fixate în procesele-verbale, întrucât audioînregistrarea pentru slab-văzători ar fi obiectivă și necesară asigurării ascultării fonogramei respective.

Prof. V.P. Lavrov recomandă folosirea videoînregistrării în cazurile în care este îngreunat însuși procesul obținerii informației în cursul audierii. El face referire la audierea surdomuților, persoanelor analfabete, cu deficiențe psihice, în cazul în care videoînregistrarea va servi drept mostră de comparație pentru expertiza fonoscopică, la audieri cu participarea interpretului, care, în opinia lui, va permite a verifi-

ca corectitudinea traducerii, ș.a. [7, p. 411-412].

Dincolo de cazurile menționate, aplicarea mijloacelor tehnice în procesul penal contribuie și la asigurarea obiectivității investigațiilor. Se are în vedere nu numai colectarea, fixarea și examinarea materialelor de probă, ci și respectarea strictă a regulilor procesuale de realizare a activităților prevăzute de CPP. Și în acest caz, unica modalitate reală de a asigura legalitatea în cursul efectuării acțiunilor de urmărire penală (mai cu seamă a acestora ce sînt legate de apărarea drepturilor bănușilor și învinușilor) este, în opinia noastră, fixarea deplină a procesului respectiv cu mijloace tehnice de videoînregistrare. Aceasta permite, pe de o parte, să sporim obiectivitatea cercetărilor și să excludem eventualele falsificări ale proceselor-verbale și alte încălcări ale legii procesual penale, iar pe de altă parte, să protejăm drepturile învinușilor și ale bănușilor, să reducem posibilitățile de contestare a rezultatelor acțiunilor de urmărire penală din partea apărării. Și aceasta pentru că efectuarea lor va fi documentată cu camera de luat vederi, înregistrările fiind ușor verificabile din punctul de vedere al procedurii efectuării actului respectiv.

Actualmente este evident că, odată cu modificările introduse în CPP al R. Moldova prin legea nr. 66 din 05.04.2012 [9] și dezvoltarea în general a științei procesului penal autohton, se produc reevaluări progresive și în atitudinea legiuitorului față de problema aplicării mijloacelor tehnico-criminalistice, de rezultatele folosirii lor în cadrul investigațiilor. Unii autori consideră chiar că „mijloacele tehnice, din instrumente auxiliare de investigație, treptat se transformă în instrumente de bază, căpătînd statut procesual și importanță tot mai decisivă” [16, p. 94].

Pe bună dreptate, la ora actuală, utilizarea mijloacelor tehnice a obținut o însemnătate atît de evidentă, încît realizarea urmăririi penale fără ca acestea să fie luate în calcul devine nu numai că dificilă, ci, în anumite cazuri, chiar imposibilă. Se au în vedere aspectele colectării și fixării materialelor de probă, efectuarea cercetărilor de laborator în cadrul expertizelor judiciare, realizarea unor acțiuni procesuale care necesită documentare audio-vizu-

ală detaliată, relevarea microurmelor, microparticulelor, microcantităților de substanțe inaccesibile cu ochiul neînarmat. În astfel de cazuri, aplicarea mijloacelor tehnico-criminalistice joacă un rol hotărîtor, manifestându-se ca pîrghie de bază în investigațiile infracțiunilor. Posibilitatea mijloacelor tehnice de a oglindi obiectiv evenimentele cu relevanță criminalistică și întipărirea lor cu cele mai mici detalii, precum și capacitatea acestora de a le păstra pentru o durată lungă și de a le reproduce de multiple ori le fac să devină un instrument de asigurare a investigației obiective a cauzelor penale, factor ce poate contribui și la respectarea drepturilor și libertăților cetățenilor, la stabilirea adevărului judiciar în limitele legii procesual penale.

Referințe bibliografice

1. Colodrovschi V. Asistența tehnico-criminalistică: realități și perspective. Teza de dr. în drept. Chișinău: ULIM, 2008, 181 p. <http://www.cnaa.acad.md>
2. Golubenco Gh., Colodrovschi V. Asistența tehnico-criminalistică a descoperirii infracțiunilor. Chișinău: Tipografia Centrală, 2010, 236 p.
3. Legea Republicii Moldova nr. 66 din 05.04.2012, în vigoare din 27.10.2012. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 157-162/316 din 10.06.2016. <http://lex.justice.md/index.php?=doc&lang=1&id>
4. Pisarenco C. Valorificarea criminalistică a microobiectelor în activitatea de cercetare a infracțiunilor. Teza de dr. în drept, 223 p. <http://www.cnaa.acad.md>
5. Белкин П.С. Курс советской криминалистики. Т. 1. М.: Типография Академии МВД СССР, 1977, 340 с.
6. Гончаренко В.И. Использование данных естественных технических наук в уголовном судопроизводстве. Киев: Вища школа. Изд-во при Киев. ун-те, 1980, 160 с.
7. Лавров В.П. Тактика допроса. В: Криминалистика: учебник. Под ред. А.Ф.Волынского и В.П.Лаврова. 2- изд., перераб., доп. М.: Юнити-Дана, 2013, с. 393-414.
8. Леви А.А. Вопросы правовой регламентации применения научно-технических средств в уголовном судопроизводстве. В: Теория и практика

собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. Киев: ВШ МВД СССР, 1980, с. 14-20.

9. Москалькова Т.Н. Этика уголовно-процессуального доказывания. М.: Спарк, 1996, 124 с.

10. Салтвский М.В. Современные проблемы собирания доказательственной информации техническими средствами. В: Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии. Киев: ВШ МВД СССР, 1980, с. 14-20.

11. Селиванов Н.А. Проблемы криминалистической техники. В: Советская криминалистика: Теоретические проблемы. М.: Юрид. лит., 1978, 192 с.

12. Селиванов Н.А. Новинки криминалистической техники и система информации о них. В: Социалистическая законность, 1979, № 7, с. 19-22.

13. Селиванов Н.А. Современная криминалистика. Теоретические проблемы. М.: Юрид. лит., 1978, 192 с.

14. Семенцов В.А. Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Екатеринбург, 1994, 20 с.

15. УПК Республики Казахстан от 04.07.2014, № 231-V с изм. и доп. на 26.07.2016. <http://online.zakon.kz/doc>

16. Федюнин А.Е. Использование современных технических средств в раскрытии и расследовании преступлений (теоретические и прикладные проблемы). Под общей и научной ред. С.П. Щербы. Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская гос. академия права», 2005, 160 с.

17. Щерба С.П., Зайцев О.А., Сарсенбаев Т.Е. Охрана прав беспомощных потерпевших по уголовным делам. Под ред. С.П. Щербы. М., 2001, 320 с.